

O DESCOPERIRE ARHEOLOGICĂ VECHĂ DE LA DEVA

Nicolae Cătălin Rîșcuța

În depozitele muzeului din Deva există materiale arheologice cu o valoare deosebită pentru reconstituirea evoluției istorice a văii mijlocii a Mureșului în preistorie. În cele ce urmează dorim să introducem în circuitul științific un lot de piese arheologice care provin de pe raza orașului Deva¹. Prezentarea acestei descoperiri este importantă, în opinia noastră, întrucât ea ilustrează existența unei intense locuiri preistorice, necunoscută până acum.

Lotul de materiale amintit este cuprins în inventarul muzeului devenean între numerele 15.554 – 15.669, fiecărei piese corespunzându-i un număr. În rubricile privitoare la proveniență este consemnat Deva – *Mina de cupru*, iar la observații este specificat că aceste obiecte au fost descoperite în luna iulie 1961 cu ocazia amenajării drumului spre prima gură de mină.

Mina de cupru din Deva este amplasată pe o terasă înaltă, situată la cca. 300 de metri de cursul actual al Mureșului. Pe aceeași terasă au fost construite și clădirile administrative ale minei și, prin urmare, este greu de crezut că mai poate fi recuperat ceva din așezarea preistorică.

Fragmentele ceramice sunt numerotate aleatoriu, astfel încât în lipsa unor observații stratigrafice, valorificarea acestui lot de materiale poate fi realizată doar din punct de vedere tipologic. Astfel, din analiza pieselor pot fi distinse trei orizonturi cultural - cronologice.

Cele mai vechi materiale arheologice aparțin complexului Starčevo – Criș (pl. I-II/1-5). Este vorba despre o ceramică de factură grosieră, de culoare gălbui – cărămizie, rareori brună. Miezul ceramicii este de culoare închisă datorită arderii superficiale. Pasta vaselor este omogenă și conține ca degresant pleavă (pl. I/1; II/1, 3), dar mai ales, nisip cu bobul mare. Fragmentele ceramice provin, în general, de la vase de provizii de capacitate medie sau mare. Toarele sunt de dimensiuni medii, tubulare (pl. I/5) sau semicirculare în secțiune (pl. II/5).

Motivele ornamentale constau în binecunoscutele ciupituri (pl. I/3) și barbotină organizată (canelată), sub forma unei neteziri superficiale a suprafeței vasului (pl. I/1).

Tot acestui orizont cultural ar putea să aparțină și un topor masiv de tip calapod (nr. inv. 15.582), confecționat din piatră de râu, fragmentar (pl. II/4), dar nu excludem posibilitatea ca el să provină dintr-un alt nivel cultural-cronologic.

Cantitatea redusă de ceramică păstrată nu facilitează o încadrare cronologică certă a acestui lot de materiale. Totuși, prezența plevei în pasta vaselor, dar și utilizarea nisipului ca degresant, sau apariția formelor ceramice unghiulare de influență vințiană (pl. I/4), sugerează plasarea descoperirilor neolitice de la Deva – *Mina de cupru* la un orizont Starčevo-Criș târziu (etapele Starčevo-Criș IIIB - IVA)².

Locuirea de la Deva completează harta așezărilor neolitice timpurii din bazinul mijlociu al Mureșului³.

¹ Mulțumesc și pe această cale colegului C. I. Popa care mi-a atras atenția asupra existenței acestui lot de materiale.

² Vezi, în acest sens, Lazarovici 1977, p. 38 și urm.; idem, 1979, p. 48 și urm.; idem, 1984, 64 și urm.

³ Drașovean 1981, p. 33 și urm.; vezi și Ciută 1998, p. 1 și urm.; Luca et al. 1998, p. 17 și urm.; Dărămuș, Cioancă 2000, p. 11 și urm..

Al doilea orizont cultural-cronologic este reprezentat de cultura Coțofeni. Fragmentele ceramice descoperite sunt de culoare cenușie sau cărămie și conțin ca degresant nisip cu bobul mărunt. În ceea ce privește formele ceramice care pot fi recunoscute, potrivit dimensiunilor, unele piese provin de la recipiente de mare capacitate: vase de uz comun (pl. III/4, 6, 9; IV/1), de provizii (pl. III/1-2) sau amfore (pl. III/3, IV/6). De asemenea, sunt documentate și străchinile (pl. III/5, 7-8).

Ornamentația a fost realizată prin incizie și impresiune. Motivele decorative constau în incizii mai late sau înguste, dispuse sub forma ramurilor de brad (pl. III/4, 9), benzi incizate hașurate, dispuse vertical (pl. IV/8) sau în unghi (pl. III/10; IV/2-3), șiruri simple sau multiple de impresiuni realizate pe marginea (pl. III/1-4, 6, 9; IV/1), sub marginea (pl. III/5, 7-8) sau pe gâtul vaselor (pl. IV/6), triunghiuri realizate prin împunsături succesive (pl. IV/10-11).

Motivele ornamentale și maniera de realizare sugerează atribuirea acestui material ceramic fazei a II-a a culturii Coțofeni⁴. Cele câteva fragmente decorate prin tehnica împunsăturilor succesive indică faptul că locuirea s-a prelungit și în faza a III-a de evoluție⁵.

Cea mai mare parte a ceramicii recuperate aparține perioadei de început a epocii bronzului. Ceramica este de factură semifină sau grosieră, fiind lucrată uneori neglijent, iar degresantul folosit este nisipul cu bob mărunt. Arderea este, în general, bună. Cromatic, predomină nuanțele de cenușiu, dar există și fragmente de culoare gălbui – cărămie.

În ceea ce privește formele vaselor, acestea se caracterizează printr-o profilatură prelungă. Fragmentele ceramice păstrate permit recunoașterea mai multor categorii de recipiente: străchini, castroane, amfore, vase de uz comun, vase-sac, căni.

I. *Străchinile*. Pot fi distinse trei variante. 1. Prima variantă și cea mai numeroasă este reprezentată de străchinile de dimensiuni mijlocii, corpul rotunjit, gâtul mai mult sau mai puțin marcat, drept sau ușor evazat, fundul profilat, iar marginea răsfrântă și îngroșată sub formă de “manșetă” (pl. V/1-3; VI/1; VII/12; VIII/7, 9). Un alt fragment pare să aparțină unui vas de dimensiuni mai mari, probabil un castron (pl. VII/11).

Străchini sau castroane cu profilatură asemănătoare, cu și fără “manșetă” se regăsesc în cadrul tuturor manifestărilor culturale definite în vestul și sud-vestul Transilvaniei. Astfel de vase sunt documentate la Livezile – *Baia*⁶, Ampoița – *Peret*⁷, Cicău – *Săliște*⁸, Copăceni – *La Moară*⁹, Tureni – *Poderei*¹⁰, Zlatna – *Măgura Dudașului*¹¹, Gligorești – *La Holoame*¹².

2. Cea de-a doua variantă de străchină are formă ușor bitronconică, marginea răsfrântă și uneori îngroșată sub formă de colac (pl. VII/5). Este o formă puțin obișnuită a cărei unică analogie ar putea fi un fragment descoperit la Cetea – *La Pietri*¹³.

⁴ Roman 1976, p. 38 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 43 și urm..

⁶ Ciugudean 1996, fig. 4/2.

⁷ *Ibidem*, fig. 33/14.

⁸ *Ibidem*, fig. 49/9.

⁹ Rotea 1993, p. 75, pl. VII/1-3; Ciugudean, *op. cit.*, p. 98, fig. 50/1-3.

¹⁰ Rotea, *op. cit.*, pl. VIII/2; Ciugudean, *op. cit.*, fig. 55/16.

¹¹ Ciugudean, *op. cit.*, fig. 62/3-4.

¹² Gogâltan, Florea, 1994, fig. 10/8, 11/7; Ciugudean, *op. cit.*, fig. 82/4-5; 83/3.

¹³ Ciugudean, *op. cit.*, fig. 22/12.

3. Varianta a treia este strachina calotiformă cu buza rotunjită și ușor îngroșată (pl. VII/1). Forma este comună pentru culturile bronzului timpuriu.

II. *Amforele* sunt documentate printr-un fragment din zona gâtului (pl. VI/8), care este marcat cu un brâu crestat. Alte două fragmente, decorate cu brâie alveolate, dispuse vertical, aparțin aceluiași tip ceramic (pl. VI/9-10). Vase de acest fel se regăsesc, într-o formă asemănătoare, în cadrul tuturor grupelor culturale ale bronzului timpuriu din această zonă¹⁴.

III. *Vasele de uz comun*, denumite și *vase-borcan*, sunt recipiente de dimensiuni medii, cu profilatură prelungă, gât înalt, marcat în toate cazurile printr-un brâu asociat uneori și cu toarte (pl. VI/2-3, 5-6, VII/3, 7, 15, 18). Forma se regăsește frecvent între produsele grupelor Copăceni și Șoimuș¹⁵.

IV. *Vasele-sac* sunt recipiente de dimensiuni mai mari, au pereții groși, gâtul scurt și deschiderea mai îngustă decât diametrul maxim (pl. VII/2, 9-10, 14). Acest tip ceramic este o formă comună pentru manifestările culturale ale perioadei.

V. O altă categorie de vase sunt *cănille*, documentate printr-un fragment care pare să fi aparținut unei căni cu corp scund și bombat, gura evazată în formă de pâlnie, dispusă oblic și marcată printr-o "manșetă" (pl. VII/8). Forma, neobișnuită, este probabil o moștenire din perioada anterioară, exemplare asemănătoare fiind numeroase în cadrul culturii Coțofeni¹⁶. Tot unei căni, diferită însă ca formă, a aparținut și fragmentul de buză cu "manșetă", decorată cu incizii sub forma "scheletului de pește" (pl. VII/16).

În ceea ce privește toartele, acestea sunt dispuse pe gâtul, umărul și corpul vasului, în funcție de tipul fiecărui recipient. Majoritatea sunt toarte în bandă de dimensiuni mici sau mijlocii (pl. V/1, VII/7, 18, VIII/1-3, 5). Remarcăm și prezența toartelor pline (pl. V/3, VII/15).

Fundul vaselor este plat în toate cazurile, drept sau profilat (pl. VIII/4, 6-10).

În privința decorului putem spune că acesta, deși sărăcăcios, este tipic pentru manifestările bronzului timpuriu. Pentru ornamentare s-au folosit trei procedee: decorul în relief, prin adâncire și barbotinarea.

A. În cadrul decorului în relief au fost utilizate: "manșetele", brâiele, proeminențele alungite și butonii conici. Îngroșarea buzei sub formă de "manșetă" (pl. V/1, VI/1, VII/2-3, 8, 10, 16), considerată atât procedeu tehnic cât și ornament, se regăsește în repertoriul majorității culturilor bronzului timpuriu din spațiul românesc. În opinia noastră, acest element nu are valențe cronologice, deși maxima lui frecvență pare să se înregistreze în etapa mijlocie a bronzului incipient.

Brâul este cel mai utilizat motiv ornamental pe ceramica din lotul de vean (pl. VI/2-6, 8-10, VII/3, 7, 11, 14). Brâiele, orizontale sau verticale, sunt simple, crestate sau alveolate. Cele orizontale marchează exclusiv gâtul recipientelor, iar cele verticale sunt dispuse pe corpul vaselor. Probabil există și combinații de brâie, deși nici un fragment nu atestă acest fapt.

Proeminențele-apucători simple, alungite (pl. VII/9) sau grupurile de butoni conici (pl. VII/2, 4, 6), sunt plasate imediat sub buza recipientelor.

B. Decorul prin adâncire constă în crestături, impresiuni și incizii. Crestăturile sau impresiunile sub formă de alveole sunt dispuse pe brâie (pl. VI/2-3, 5-6, 8-10; VII/3,

¹⁴ Andrițoiu 1992, 23, pl. 5/2; Ciugudean, *op. cit.*, p. 86 și urm.

¹⁵ Andrițoiu, *op. cit.*, p. 23; Rotea, *op. cit.*, p. 75, pl. VII/8, 10, 13, VIII/4, 13, 15-16, 18, 20 etc.; idem, 1995, p. 155.

¹⁶ Roman, *op. cit.*, 20 și urm., pl. 19.

7, 11, 14). Într-un singur caz, impresiunile cu unghia sunt realizate direct pe corpul vasului (pl. VI/7).

Unicul motiv incizat este sub forma “scheletului de pește” și decorează manșeta unei căni (pl. VII/16).

C. Barbotina, utilizată atât ca decor, cât și ca procedeu tehnic, apare sub formă de barbotină neorganizată și stropită pe doar două fragmente ceramice (pl. II/6-7).

Toate ornamentele sunt elemente comune pentru manifestările culturale ale bronzului timpuriu din această zonă, astfel încât nu vom mai insista asupra lor¹⁷. O mențiune aparte necesită decorul sub forma „scheletului de pește”, care reprezintă, probabil, o moștenire a perioadei anterioare, fiind unul dintre ornamentele principale utilizate în cadrul culturii Coțofeni¹⁸. Acest decor se regăsește și în grupul Livezile, în așezarea eponimă¹⁹. Mai apropiat de forma în care apare la Deva, lucrat îngrijit cu incizii superficiale, într-un registru orizontal bine delimitat, ornamentul este documentat și în tumulii de la Țelna – *Rupturi* (tumulul II), Meteș – *La Meteșel*²⁰ și Mada – *Chiciorele*²¹, precum și în necropola de incinerare de la Bratei²².

O analiză atentă a ceramicii ne permite schițarea unor concluzii de ordin cultural-cronologic, deși, așa cum am arătat, majoritatea formelor și ornamentelor ceramice din lotul de vean sunt elemente comune în cadrul grupelor culturale ale bronzului timpuriu. În acest context, singurul criteriu valabil de atribuire este comparația cu elementele definitorii ale fiecărei manifestări culturale în parte, tehnica de lucru și maniera de ornamentare specifică a ceramicii.

Pentru atribuirea materialului ceramic aparținând bronzului timpuriu descoperit la Deva – *Mina de cupru*, intră în discuție grupurile Livezile, Șoimuș și Copăceni, manifestările culturale documentate în zona sud-vestică, vestică și centrală a Transilvaniei.

Așa cum am văzut, câteva forme și ornamente sunt atestate și în siturile atribuite grupului Livezile. Majoritatea elementelor specifice acestui grup nu se regăsesc însă în cadrul materialului de la Deva.

Pentru o apropiere de grupul cultural Șoimuș ar pleda cele câteva forme comune, multitudinea de buze profilate cu “manșetă”, sau numărul mare de brăie dispuse pe corpul vaselor. Substanțial diferită este însă tehnica de lucru și maniera de ornamentare a ceramicii. De asemenea, cu excepția unei buze ușor îngroșate, lipsesc marginile profilate în formă de T, unul dintre elementele tipice pentru grupul Șoimuș.

Cele mai apropiate analogii sunt produsele grupului Copăceni, în special descoperirile de la Tureni – *Poderei*, dar și din alte situri atribuite acestei manifestări culturale²³. Tehnica de lucru, majoritatea covârșitoare a formelor și decorul ceramicii, maniera de ornamentare, se regăsesc până la identitate în cadrul acestui grup. Dintre elementele caracteristice, lipsesc șirurile de impresiuni circulare sau impresiunile șnurate, ultimul tip de decor constituind însă o raritate chiar și în principalele stațiuni ale grupului. Drept urmare, atribuim materialele arheologice de bronz timpuriu descoperite la Deva – *Mina de cupru*, grupului cultural Copăceni.

¹⁷ Vezi, în acest sens, Andrițoiu, *op. cit.*, p. 23 și urm.; Rotea 1993, p. 75 și urm.; Ciugudean, *op. cit.*, p. 88 și urm..

¹⁸ Roman, *op. cit.*, p. 27, pl. 41/1-16.

¹⁹ Ciugudean, *op. cit.*, p. 90.

²⁰ *Ibidem*, fig. 38/10, 46/1.

²¹ Pescaru et al. 2001, p. 33.

²² Zaharia 1999, 55, fig. 2/3.

²³ Rotea, *op. cit.*, 65 și urm.; vezi și Rotea 1995, 182 și urm..

Dacă apartenența ceramicii din lotul devena la grupul Copăcenii ni se pare certă, în schimb este dificil să precizăm poziția cronologică a sitului de la *Mina de cupru* în raport cu manifestările bronzului timpuriu din această zonă. Analiza materialului ceramic indică o secvență cronologică la nivelul etapei a II-a a bronzului timpuriu transilvănean (BT II)²⁴. Nu la fel de clară este poziția cultural-cronologică a descoperirii de la Deva în raport cu grupul cultural Șoimuș, expresia bronzului timpuriu "clasic" în zona de sud-vest a Transilvaniei²⁵. În lipsa unei situații stratigrafice, rezolvarea acestei probleme revine cercetărilor viitoare.

Remarcăm totuși faptul că descoperirile asemănătoare celor de la Deva par să acopere un spațiu geografic mai larg corespunzător, probabil, unui orizont cultural comun. Pe lângă stațiunile atribuite grupului Copăcenii, acestui orizont i s-ar putea adăuga o serie de situri deja cunoscute, dar care conțin materiale arheologice puține și irelevante din punct de vedere cultural fapt datorat, în general, insuficienței cercetării, cât și o parte dintre mormintele tumulare fără atribuire culturală certă. Amintim, în acest context, și materialele asemănătoare din descoperirile mai vechi de la Crăciunești – *Peștera Balogu*²⁶, sau mai recente de la Gligorești – *La Holoame*²⁷.

Aceste stațiuni care au furnizat materiale arheologice cu caracteristici asemănătoare, ar putea ilustra existența unui complex cultural mai larg, cu elemente constitutive comune. Firește, în lipsa unor cercetări arheologice extinse, aceste construcții rămân doar în stadiul de ipoteze de lucru.

În ceea ce ne privește, am considerat util să introducem în circuitul științific un lot de materiale care poate contribui la o mai bună cunoaștere a culturii materiale a comunităților preistorice din bazinul mijlociu al Mureșului.

Abrevieri bibliografice

- Andrițoiu 1992 – I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului. BiblThr II*, București, 1992.
- Ciugudean 1996 – H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei. BiblThr, XIII*, București, 1996.
- Ciută 1998 – M. Ciută, *O locuință de suprafață aparținând neoliticului timpuriu descoperită la Șeușa "La Cărarea Morii"*, în *Apulum*, XXXV, 1998, 1-16.
- Drașovean 1981 – Fl. Drașovean, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului mijlociu, în Apulum*, XIX, 33-46.
- Dărămuș, Cioancă 2000 – Ciprian Dărămuș, C. Cioancă, *O așezare Starčevo-Criș inedită la Geoagiu de Sus*, în *BCȘS*, 6, 2000, 11-20.
- Gogâltan, Florea 1994 – F. Gogâltan, G. Florea, *Săpături arheologice la Gligorești (Jud. Cluj) – 1990. Apulum 31*, 1994, 9-38.
- Lazarovici 1977 – Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977.
- Lazarovici 1979 – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979.

²⁴ Ciugudean, *op. cit.*, p. 77 și urm.; vezi și Rotea 1993, p. 84

²⁵ Poziția grupului Copăcenii în cronologia relativă a bronzului timpuriu transilvănean nu a fost încă stabilită cu certitudine, cf. Rotea, *op. cit.*, p. 84; idem, 1995, p. 155. Drept urmare, nu putem preciza dacă această manifestare culturală precedă în totalitate grupul Șoimuș, cf. Ciugudean, *op. cit.*, 78 și urm., sau este măcar parțial contemporană cu acesta, cf. Rotea, 1993, p. 84.

²⁶ Rîșcuța 1997-1998, p. 104 și urm.

²⁷ Gogâltan, Florea, *op. cit.*, p. 9 și urm..

- Lazarovici 1984 – Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în AMP, VIII, 1984, 48-104.
- Luca et al. 1998 – S. A. Luca, N. Boroffka, M. Ciută, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X8 (campaniile 1993-1994)*, în Apulum, XXXV, 1998, 17-30.
- Pescaru et al. 2001 – A. Pescaru, N. C. Rîșcuța, V. Ferencz, R. Pavel, C. I. Popa, *Balșa, Galbina, Mada*, în CCA. Campania 2000, Suceava, 2001, 32-33.
- Rîșcuța 1997-1998 – N. C. Rîșcuța, *Materiale arheologice aparținând bronzului timpuriu în colecția muzeului din Deva*, în Sargetia, XXVII/1, 1997-1998, 103-128.
- Roman 1976 – P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976.
- Rotea 1993 – M. Rotea, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, în Thraco-Dacica, 14, 1993, 65-86.
- Rotea 1995 – M. Rotea, *Grupul cultural Copăcenii*, în Comori ale epocii bronzului din România, București, 1995, 154-157.
- Zaharia 1999 – E. Zaharia, *Brandgräber der Übergangsperiode zur Bronzezeit aus Bratei (jud. Sibiu)*, în Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt, N. Boroffka u. T. Soroceanu, Internationale Archäologie. Studia Honoria, c. Dobiat u. K. Leidorf, 7, Rahden/Westf., 1999, 53-58.

AN OLD ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY AT DEVA

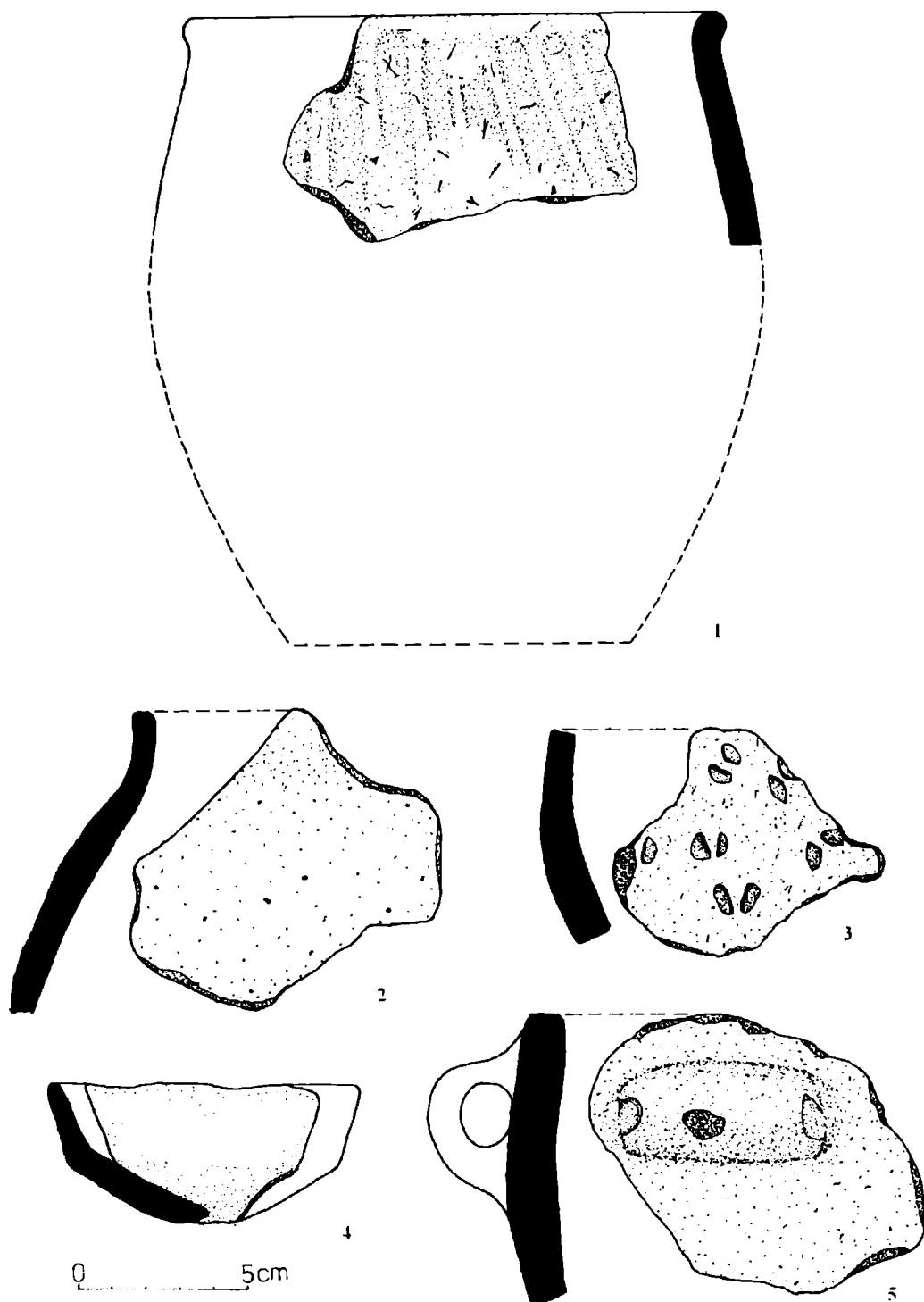
Abstract

The author reported a lot of artefacts (Inventory No. !5.554-15.669), from the old archaeological collection belonging the Deva museum. The artefacts have been discovered by chance after some works at Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*, have been made, in July 1961.

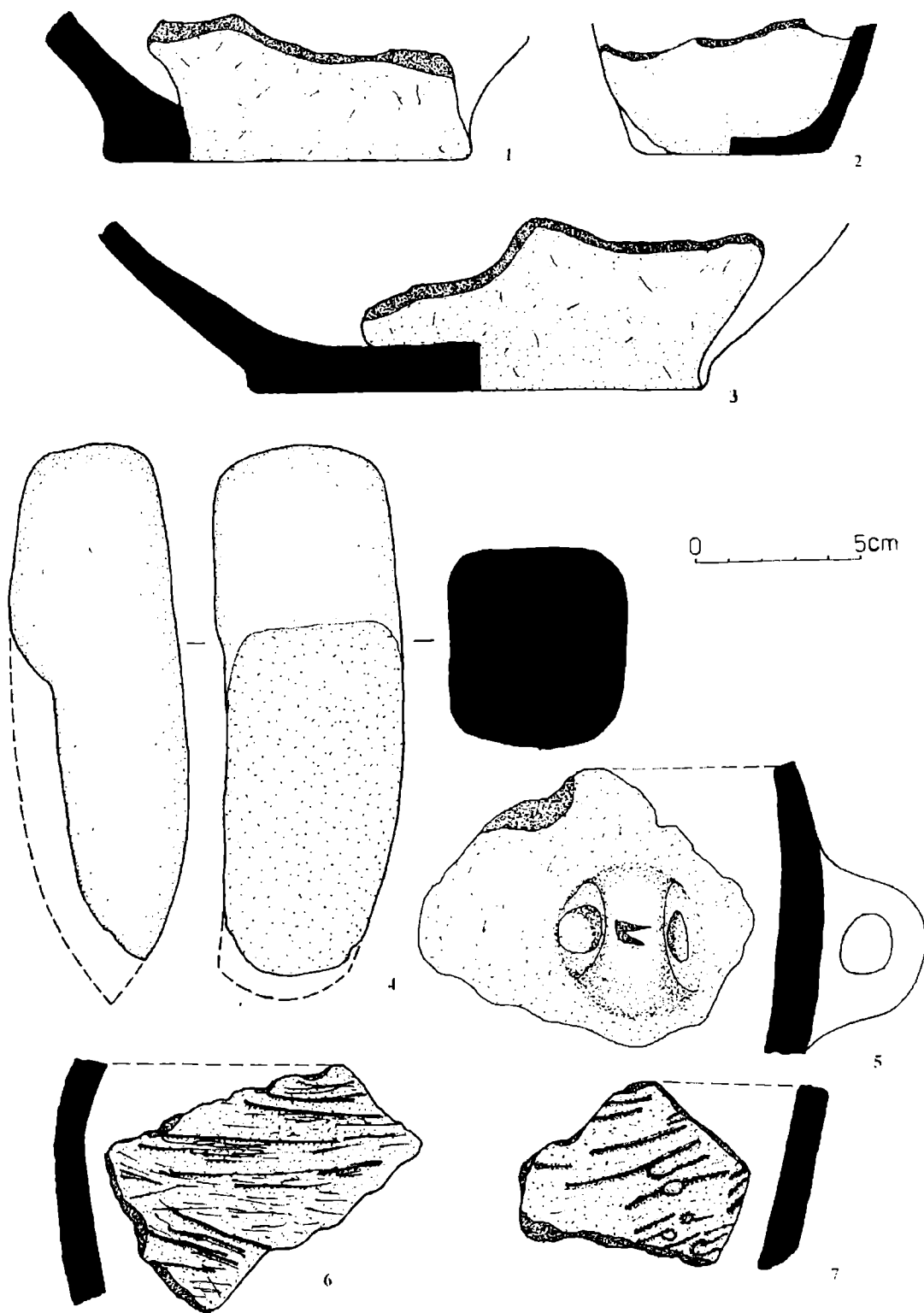
The pottery from Deva illustrates three cultural and chronological horizons: Neolithic (Starčevo-Criș culture), Eneolithic (Coțofeni culture) and Early Bronze Age (cultural group of Copăcenii).

LIST OF ILLUSTRATION

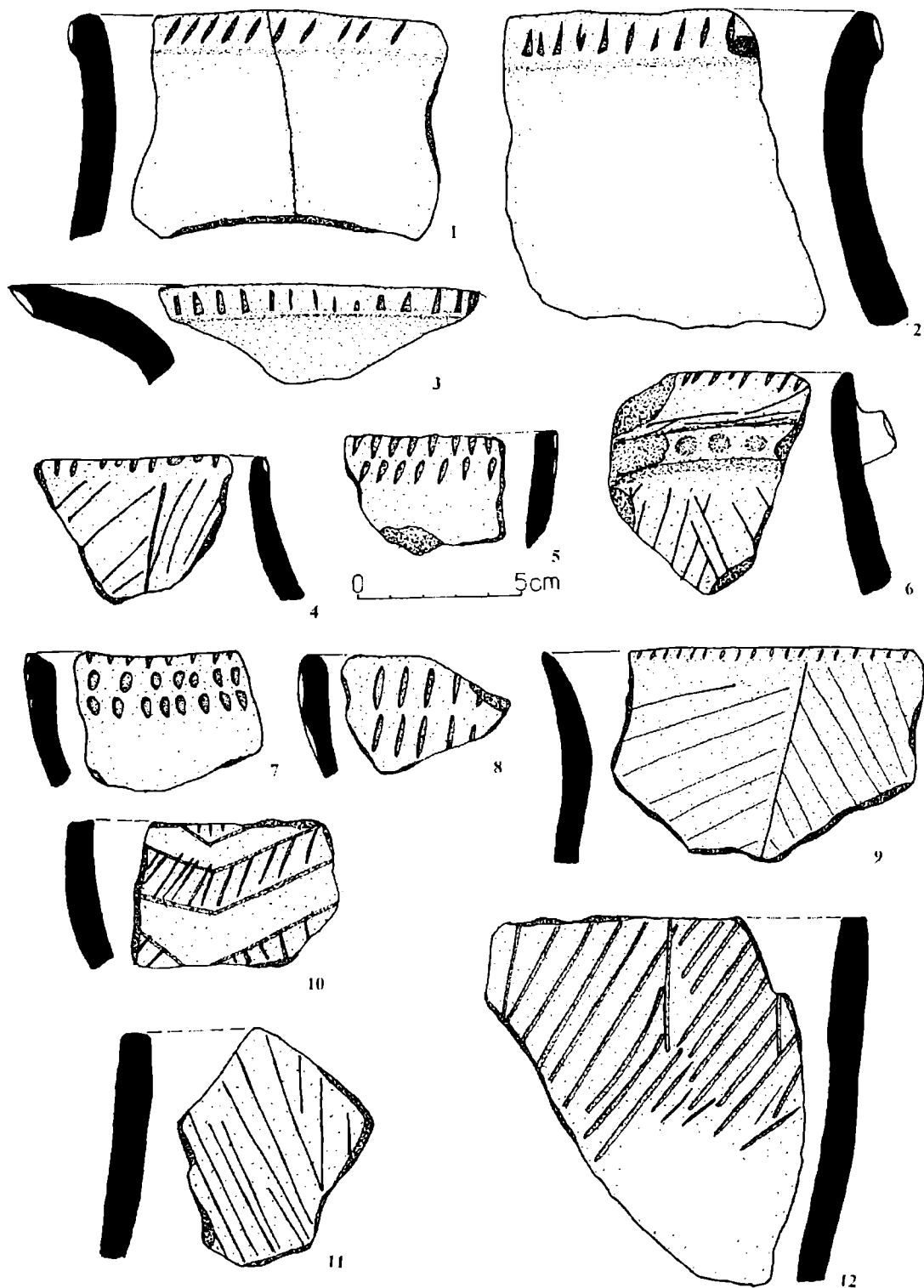
- Pl. I. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to Starčevo-Criș culture (1-5).
- Pl. II. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to Starčevo-Criș culture (1-3,5) and cultural group of Copăcenii (6-7); stone axe (5).
- Pl. III. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to Coțofeni culture (1-12).
- Pl. IV. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to Coțofeni culture (1-11).
- Pl. V. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to cultural group of Copăcenii (1-3)
- Pl. VI. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to cultural group of Copăcenii (1-10).
- Pl. VII. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to cultural group of Copăcenii (1-18).
- Pl. VIII. Deva – *Mina de cupru (Copper mine)*: pottery belonging to cultural group of Copăcenii (1-10).

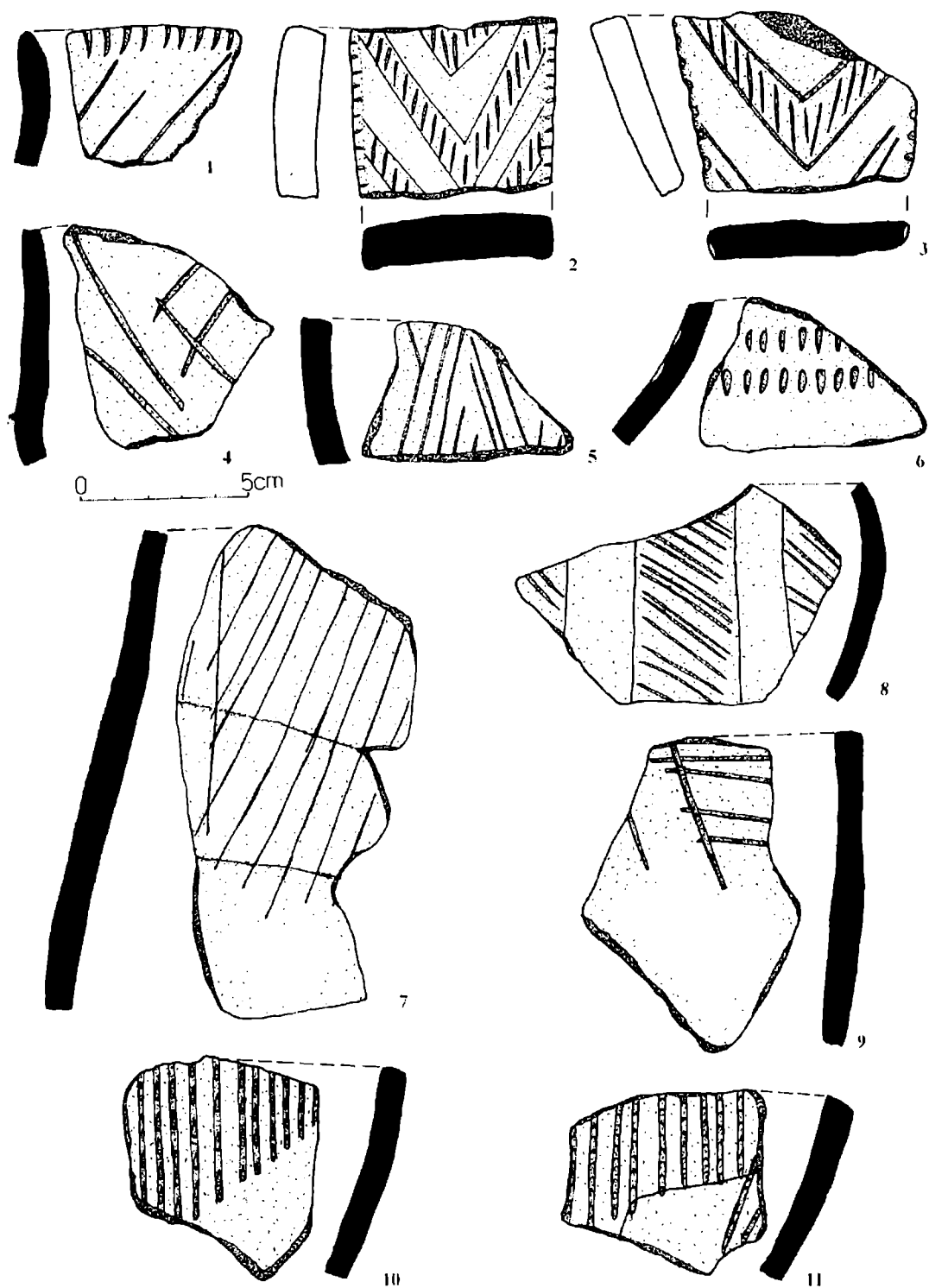
Pl. I. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând culturii Starčevo-Criș (1-5).

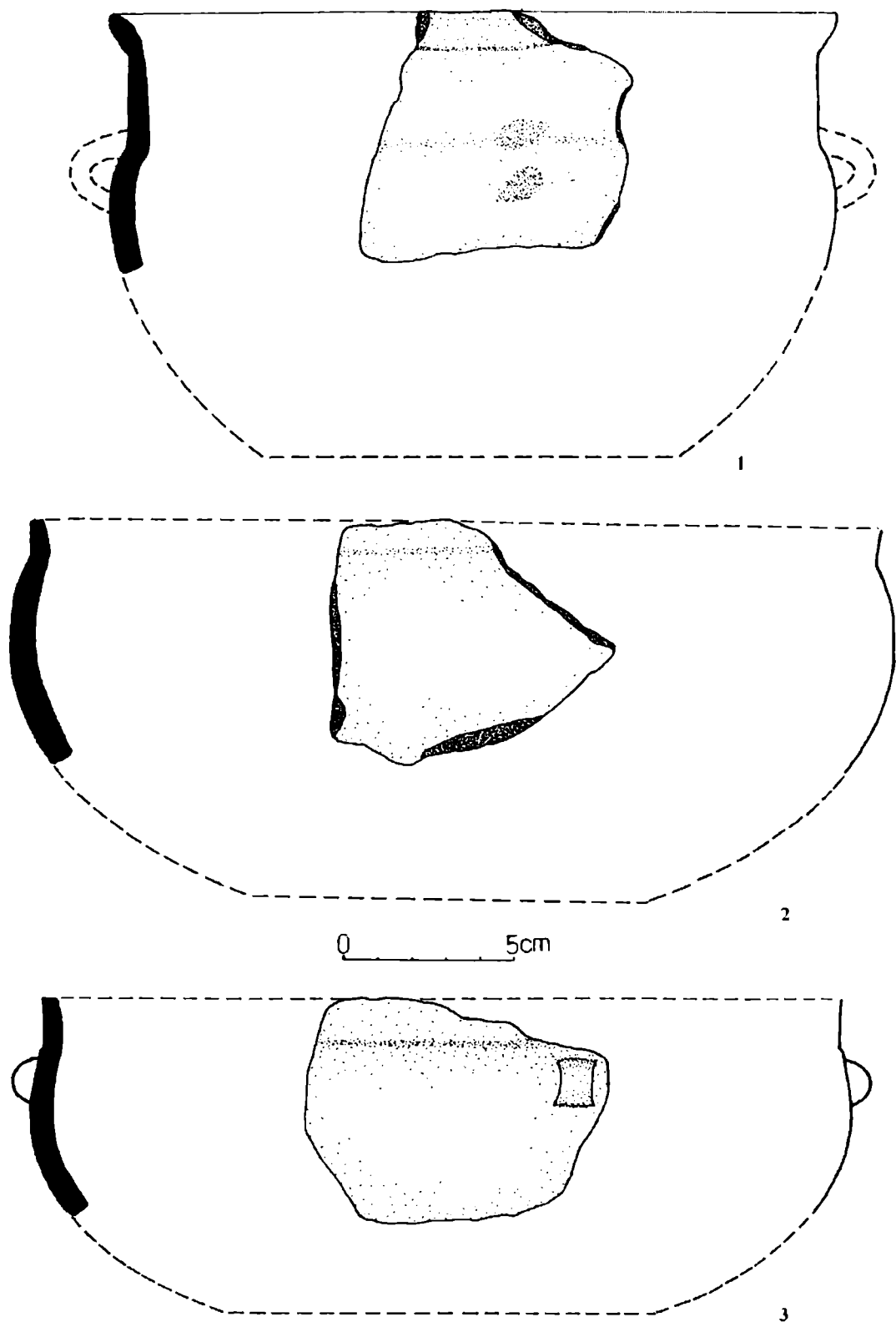
Pl. II. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând culturii Starčevo-Criș (1-3, 5) și grupului cultural Copăcenii (6-7); topor de piatră (4).

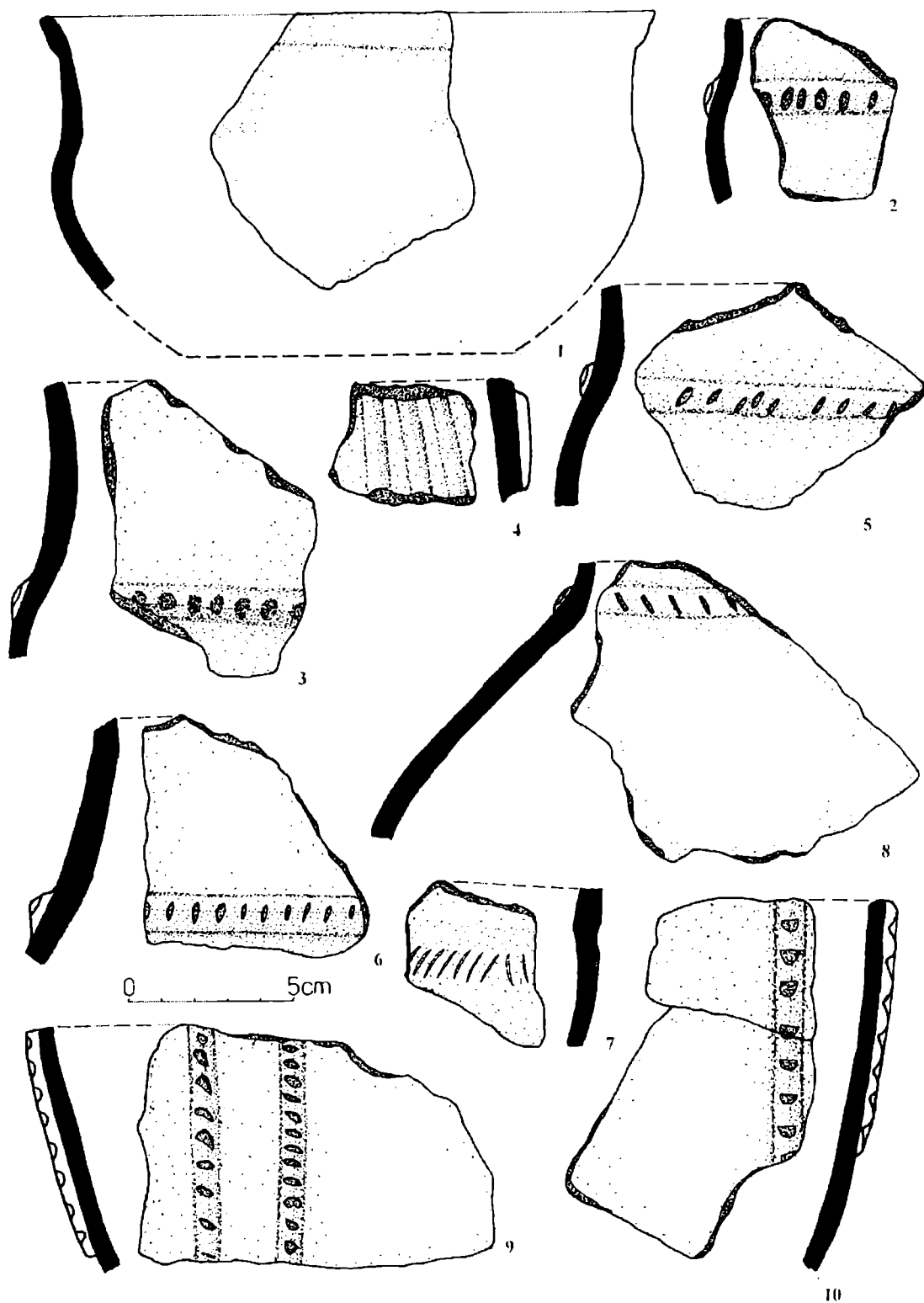
Pl. III. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând culturii Coțofeni (1-12).

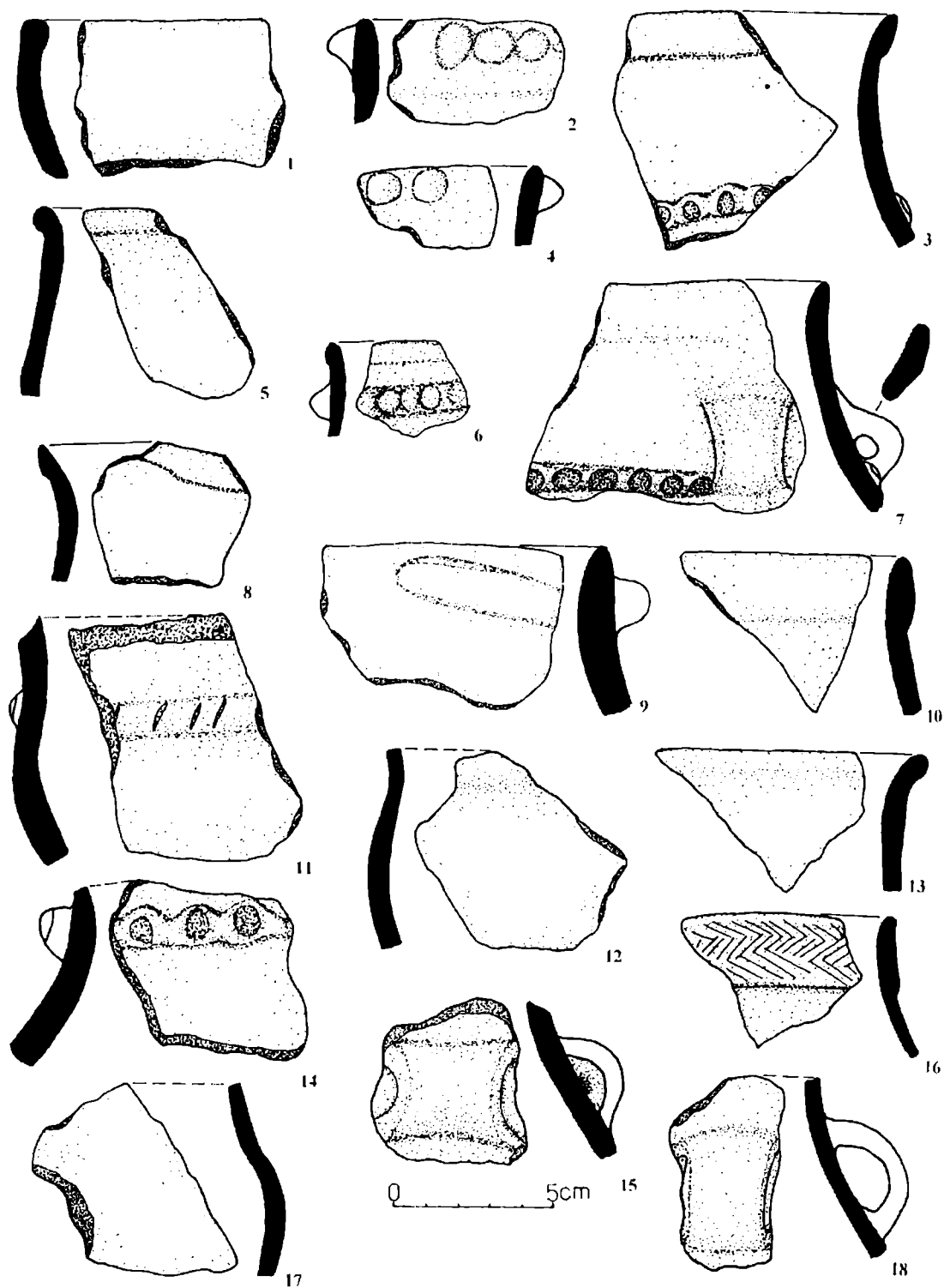
Pl. IV. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând culturii Coțofeni (1-11).

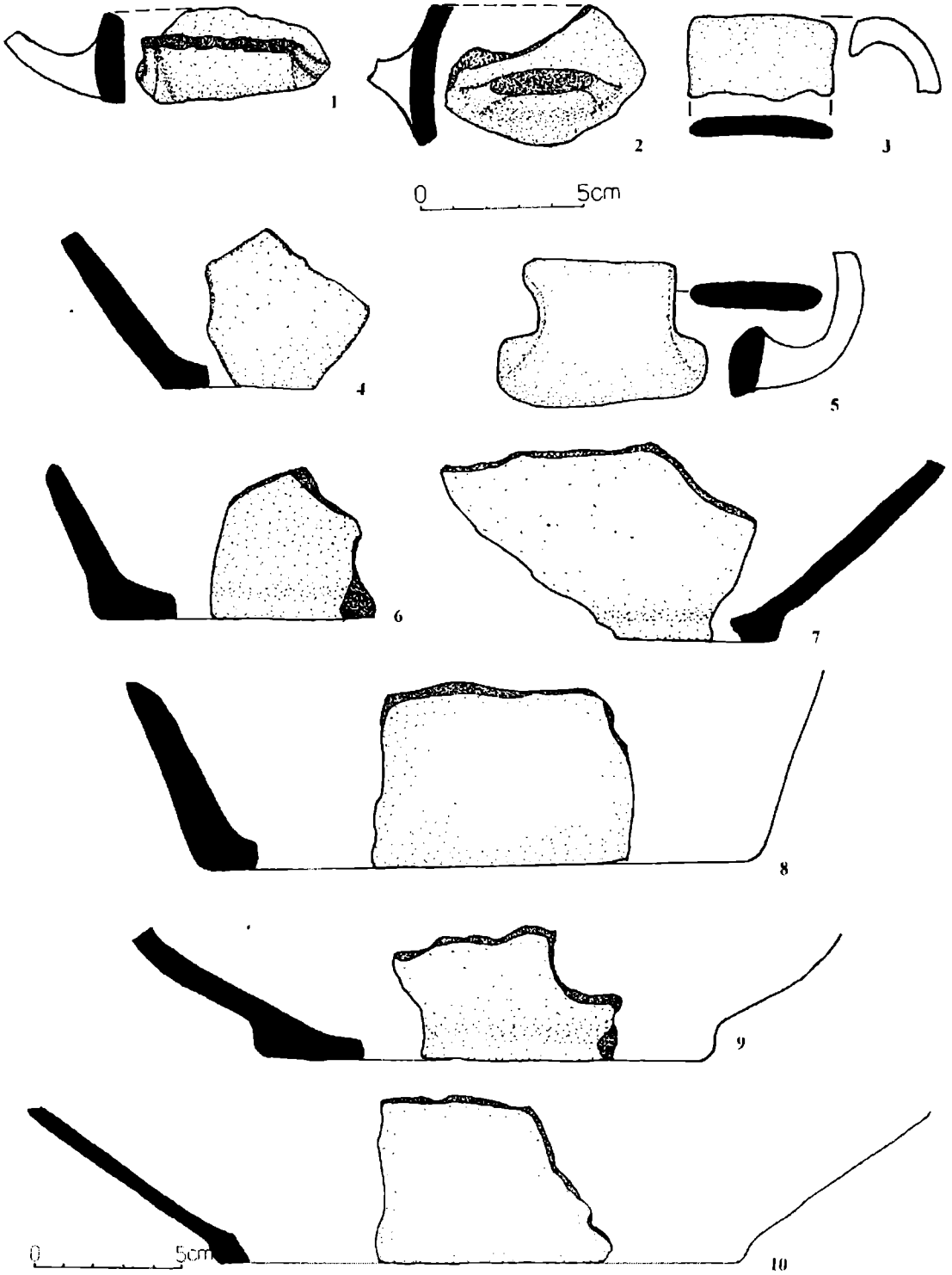
Pl. V. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând grupului cultural Copăcenii (1-3).

Pl. VI. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând grupului cultural Copăcenii (1-10).

Pl. VII. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând grupului cultural Copăceni (1-18).

Pl. VIII. Deva – *Mina de cupru*: ceramică aparținând grupului cultural Copăceni (1-10).